

- Da malo hrvatskih knjiga čitam, jel'te? Kazat ću vam zašto. Ne upišite mi moje iskrenosti u grijeh, znam da su gospoda vitezi svetoga duha vrlo osjetljivi, nu nadam se da će vas moja iskrenost donekle umiriti. Ja vam malo hrvatski čitam, jer sam odviše hrvatski čitala. Vama se to čudno čini, al jest tako. Naš vrijedni župnik, kako je velik rodoljub, kupuje sve hrvatske knjige i novine te ih šalje redovito meni već od više godina. Ja najvolim čitati pripovijetke te sam, hvalu bogu, silu toga u raznim jezicima pročitala, dakako i hrvatski. A čitajući sve te moguće naše pripovijetke, do zlovolje sam ih se nasitila. Zašto, pitate? Kazat ću vam. Ženska ćud je strasna, fantazija bujna, misao živa i brza kao ptica. A kakvu hranu davaju naši novelistice toj nestašnoj ptici koja leprša od mjesta da mjesta, koja, vječne promjene željna, nikad ne miruje? Vazda jedno te isto. Dvoje mladih se zavoli, al im se nameću kojekakve vrlo obične prepone koje vrlo običnim načinom uklone, pa budu, hvala budi bogu, svoji. K tomu malo sunca, mjeseca, cvijeća, suza - i pripovijest je svršena. Samo katkad uđe komu piscu u glavu, te junak ili junakinja moraju se otrovati, probosti, pače umrijeti od suhe bolesti! Vječna idila, vječna monotonija! Time se naša strastvena ćud ne može zadovoljiti; samo u borbi nalazi nam duša mira, a fantazija nam se popinje do plamtećih zvijezda. Nu ne shvaćajte me krivo; ne bijedim ja naših književnika: opisuju vam ono što u svom zavičaju nalaze, odnošaje malene, neznatne kako smo i mi maleni. Jesu li pisci krivi da u nas nema velikih katastrofa koje znadu uzdrmati dušu? Jesu li pisci kadri naslikati u malenu okviru velike divske slike, može li u našim okolnostima postati kakav zanimljiv junak romanu? To su vam sve pitanja na koja mi duša, premda velikom mukom, mora odgovoriti »Ne«, i stoga ne čitam skoro nikakvih hrvatskih knjiga.

- Plamna vaša rječitost, milostiva gospodo, zanosi čovjeka nehotice i skoro bi ga prevarila. Maleni smo, žalibože, slava naša ne ori se svijetom, da, i ono što smo pošteno zaslužili, otimlju našem imenu. Žalosno je to, muka hvata čovjeka, pravo velite. Al ipak ne sudim kao što vi. Upravo okvir naše malešnosti koja sapinje često smjelu dušu i žarko srce, rodi toliko borbe, toliko sukoba da će dušu silno potresti, i povijest ljudskoga srca u nas je toli razlika, toli živa da našim piscima ne treba nego prepisati je pa su napisali najljepši roman. Al da vam pravo kažem, mnogi naši pisci pišu o naravi ne motreći naravi, pišu o ljudskom srcu ne poznavajući ga.

- To je sve teorija - nasmiješi se lijepa gospoda - a ja ću se vašim riječim tek onda pokoriti kad mi pokažete živ primjer, kad mi pokažete pravog junaka za roman.

- Hoću, gospodo! - odvrati joj. Naš razgovor bivao je sve glasnijim i življim te je župnik zaboravio Napoleona i sudac svoje kruške. Sve se oko nas sakupilo bilo, svi su htjeli slušati o junaku romana.

- Čujmo! - zaviknu velečasni gospodin izbočiv se za svojim stolcem, a ja nastavih:

- Ne nadajte se, gospodo moja, da ću vam dokazati pričicu, složenu po pravilima umjetnosti; ne mislite da ću dozivati u pomoć oštru dosjetljivost ili bujnu maštu. Nipošto. Što vam evo kazujem, živa je i prosta istina. Učio sam prava i zakone na sveučilištu praškom. Nekoliko godina ne bjeħ vidio hrvatskog si doma; stoga pođoh godine 186* božićevati u Zagreb. Sve se bilo prevrnulo, slobodnije se tu disalo, sretnije živjelo. Praznici mi letili i odletili mi neopazice. Toliko je toga bilo gledati, slušati, govoriti. Nije dakle ni čudo da sam praznovao preko reda. Napokon valjade otkinuti se od doma, vratiti se na nauke. Potkraj mjeseca siječnja sred ciče zime vrati me večernji povoz sumrtva i ledena u Prag. Raspremiv se malko, pohitim među hrvatsku braću. Da, braća bijasmo, gospodo, kao da nas je jedna majka rodila. Bijaše nas lijepa šaka Hrvatića u češkoj prijestolnici, bijaše pravnik, liječnik, mjernik, jezikoslovaca, bijaše sinova sa svih strana roda hrvatskoga. Pa da ste nas vidjeli, slušali. Lijepe li zadruge ponositih, živih mladića! Bijasmo kao prst uz prst, svi za svakoga, svaki za sve. Dijelismo radost, dijelismo žalost, i radost bude vedrija, žalost lakša. Ne pomagati brata, bijaše grijeh; bijasmo komuniste međ sobom. A ta živa zadruga iskrenih, mladih duša pazila, motrila, slušala na svaki kucaj srca hrvatske majke domovine. Ma i kako se razigrala mašta, neće stvoriti ljepše poezije, nego što je živovanje slobodne dačke općine na sveučilištu. Doživio sam onih godina mnoge gorke nevolje, al ne doživjeh nikad poetičnijega doba. Hrvatska

- Da malo hrvatskih knjiga čitam, jel'te? Kazat ću vam zašto. Ne upišite mi moje iskrenosti u grijeh, znam da su gospoda vitezi svetoga duha vrlo osjetljivi, nu nadam se da će vas moja iskrenost donekle umiriti. Ja vam malo hrvatski čitam, jer sam odviše hrvatski čitala. Vama se to čudno čini, al jest tako. Naš vrijedni župnik, kako je velik rodoljub, kupuje sve hrvatske knjige i novine te ih šalje redovito meni već od više godina. Ja najvolim čitati pripovijetke te sam, hvalu bogu, silu toga u raznim jezicima pročitala, dakako i hrvatski. A čitajući sve te moguće naše pripovijetke, do zlovolje sam ih se nasitila. Zašto, pitate? Kazat ću vam. Ženska ćud je strasna, fantazija bujna, misao živa i brza kao ptica. A kakvu hranu davaju naši novelistice toj nestašnoj ptici koja leprša od mjesta da mjesta, koja, vječne promjene željna, nikad ne miruje? Vazda jedno te isto. Dvoje mladih se zavoli, al im se nameću kojekakve vrlo obične prepone koje vrlo običnim načinom uklone, pa budu, hvala budi bogu, svoji. K tomu malo sunca, mjeseca, cvijeća, suza - i pripovijest je svršena. Samo katkad uđe komu piscu u glavu, te junak ili junakinja moraju se otrovati, probosti, pače umrijeti od suhe bolesti! Vječna idila, vječna monotonija! Time se naša strastvena ćud ne može zadovoljiti; samo u borbi nalazi nam duša mira, a fantazija nam se popinje do plamtećih zvijezda. Nu ne shvaćajte me krivo; ne bijedim ja naših književnika: opisuju vam ono što u svom zavičaju nalaze, odnošaje malene, neznatne kako smo i mi maleni. Jesu li pisci krivi da u nas nema velikih katastrofa koje znadu uzdrmati dušu? Jesu li pisci kadri naslikati u malenu okviru velike divske slike, može li u našim okolnostima postati kakav zanimljiv junak romanu? To su vam sve pitanja na koja mi duša, premda velikom mukom, mora odgovoriti »Ne«, i stoga ne čitam skoro nikakvih hrvatskih knjiga.

- Plamna vaša rječitost, milostiva gospodo, zanosi čovjeka nehotice i skoro bi ga prevarila. Maleni smo, žalibože, slava naša ne ori se svijetom, da, i ono što smo pošteno zaslužili, otimlju našem imenu. Žalosno je to, muka hvata čovjeka, pravo velite. Al ipak ne sudim kao što vi. Upravo okvir naše malešnosti koja sapinje često smjelu dušu i žarko srce, rodi toliko borbe, toliko sukoba da će dušu silno potresti, i povijest ljudskoga srca u nas je toli razlika, toli živa da našim piscima ne treba nego prepisati je pa su napisali najljepši roman. Al da vam pravo kažem, mnogi naši pisci pišu o naravi ne motreći naravi, pišu o ljudskom srcu ne poznavajući ga.

- To je sve teorija - nasmiješi se lijepa gospoda - a ja ću se vašim riječim tek onda pokoriti kad mi pokažete živ primjer, kad mi pokažete pravog junaka za roman.

- Hoću, gospodo! - odvrati joj. Naš razgovor bivao je sve glasnijim i življim te je župnik zaboravio Napoleona i sudac svoje kruške. Sve se oko nas sakupilo bilo, svi su htjeli slušati o junaku romana.

- Čujmo! - zaviknu velečasni gospodin izbočiv se za svojim stolcem, a ja nastavih:

- Ne nadajte se, gospodo moja, da ću vam dokazati pričicu, složenu po pravilima umjetnosti; ne mislite da ću dozivati u pomoć oštru dosjetljivost ili bujnu maštu. Nipošto. Što vam evo kazujem, živa je i prosta istina. Učio sam prava i zakone na sveučilištu praškom. Nekoliko godina ne bje vidio hrvatskog si doma; stoga podoh godine 186* božićevati u Zagreb. Sve se bilo prevrnulo, slobodnije se tu disalo, sretnije živjelo. Praznici mi letili i odletili mi neopazice. Toliko je toga bilo gledati, slušati, govoriti. Nije dakle ni čudo da sam praznovao preko reda. Napokon valjade otkinuti se od doma, vratiti se na nauke. Potkraj mjeseca siječnja sred ciče zime vrati me večernji povoz sumrtva i ledena u Prag. Raspremiv se malko, pohitim među hrvatsku braću. Da, braća bijasmo, gospodo, kao da nas je jedna majka rodila. Bijaše nas lijepa šaka Hrvatića u češkoj prijestolnici, bijaše pravnik, liječnik, mjernik, jezikoslovaca, bijaše sinova sa svih strana roda hrvatskoga. Pa da ste nas vidjeli, slušali. Lijepe li zadruge ponositih, živih mladića! Bijasmo kao prst uz prst, svi za svakoga, svaki za sve. Dijelismo radost, dijelismo žalost, i radost bude vedrija, žalost lakša. Ne pomagati brata, bijaše grijeh; bijasmo komuniste međ sobom. A ta živa zadruga iskrenih, mladih duša pazila, motrila, slušala na svaki kucaj srca hrvatske majke domovine. Ma i kako se razgrala mašta, neće stvoriti ljepše poezije, nego što je živovanje slobodne dačke općine na sveučilištu. Doživio sam onih godina mnoge gorke nevolje, al ne doživjeh nikad poetičnijega doba. Hrvatska

braća sastala bi se svaki dan u kavani da čitaju domaće novine, jer nije bilo hrvatskoga lista ni hrvatske knjige koja bi nam utekla bila. Nu redovite sastanke imasmo svake subote. Kao da vidim sada pred sobom tu vatrenu četicu. U posebnoj sobi praške neke gostione sjedahu veseli, vedri mladići hrvatski. Nad stolom drhtaše plinska svjetiljka, prostirući što jasnije što slabije svjetlo nad glavama mladića. Oko dugačkog stola junaci. Veselo je tu bilo i preveselo. Ne bijaše to pijanka njemačkih đaka, ne ozivahu se tu blatne pjesme. Tu se deklamirale pjesme, čitali sastavci, pjevalo u četvero, nazdravljalo po običaju hrvatskom sve u slozi i ljubavi.

Kanarinac, vele, niti je vanjskim licem lijep niti grlovit u svojoj djedovini, na atlantskim otocima, nu kad dođe u široki svijet, požuti mu perje poput zlata, otvori mu se grlo u mile pjesmice. Tako i naša mladež. U svom je domu mladić plah, veže ga rodbina, vežu znanci i drugi obziri. Al kad zađe u svijet, plane mladić i razvija se kao cvijet; tu ga možeš učiti i proučiti. A koliko raznolikih značaja, koliko protivnih slika - al sve samo jedno srce. U tuđinstvu treba učiti razlikost tipa našega naroda kad mu se sinovi skupe sa svih strana u jedno kolo. Tu ti izlaze na svijet flegmatična dosjetljivost Zagorca, žive vragolije okretnog Dalmatinca, anakreontična nebriga Šijaka i epigramatična odvažnost Krajišnika. Zato me ti naši sastanci vrlo zanimali. Često zavuko bih se u zakutak te sam motrio to šareno kolo. Al bilo, prošlo. Razidosmo se u svijet kao što se rasplinu zlatni oblaci na nebu.

Nu eto, zadoh stranputice, zanese me duša u minule dane, a ja obećah pričati vam o junaku romana. Oprostite. Hoću.

Pohitim, kako rekoh, međ hrvatsku braću u prvi kat prve praške kavane. Ne prevarih se. Nadoh braću kao da sam ih jučer ostavio. U zadnjoj sobi kavane bijaše hrvatsko taborište. Uvečer dolazile s juga novine, valjalo ih u prvi mah proučiti te najvažnija pitanja raspravljati, a raspravljalo se vrlo glasno. Ljudi sjevernjaci čude se našem glasnomu govoru, a penzionirci čitajući po dva sata augsburške novine, mrzili naša glasovita grla od srca. Ja u kolo, a svi na mene kao pčela na med.

- Ta mani novine - podviknu Šijak čitajućem susjedu - evo ti iz Zagreba najnovijih živih novina!

- Servus, dragi brate! - pozdravi me Zagorac.

- Kad si krenuo iz Zagreba? - A što radi ovaj? A što veli onaj? Pa je l' to istina? Kazuj nam ti pravo! Jesi l' vidio Tinku? Je l' se zaručila Minka? - I tako dalje bez kraja i konca.

- Mir, djeco! - otresoh se ljudski - da sam zdrav i čitav, morao bih imati deset glava i jezika kao indijski bog da smirim vašu radoznalost, a eto vidite prevalih preko sto milja sred tvrde zime i više sam ledena svijeća nego čovjek. Dajte da mi se duša mrvu ogrije pa sam vaš sluga!

Da se otmem bratinskoj nalogi, sjedoh u kut do znanca moga, bradata Bodula, koji je na sveučilištu preživakao helensku besmrtnost.

- Eto vidiš i opet se nadasmo! - prihvati moj krčki apoštol, pogladiv svoju dugačku bradu - pa ni besjedice nisi pisao iz Zagreba.

- Nisam imao kada, brate.

- Nu - prihvati Bodul nanovo - evo nam nova prijatelja - te mi pokaza prstom čovjeka sa očarima kojino za istim stolom naproti nama sjedaše.

Novi prijatelj pridignu se, pokloni se svečano i predav mi svoju posjetnicu graciozno, reče ukratko:

- Lovro N., profesor jezikoslovlja.

Svečani taj naglas sprvine me nešto zabušio, a ja mu ga odvratih isto tako, po svoj prilici nespretno. Otkraja govorasmo malo, tek nekoliko običnih riječi. I bilo mi je vrlo drago. Imao sam kad motriti novoga znanca. Po naglasu sudeć bijaše pohrvaćen Slovenac. Da vam ga ukratko opišem. Bio čovjek srednjeg stasa, koščast, širokih pleća. Glava neobično velika naličila posve kruglji; čelo mu bilo široko, visoko, reć bi uglasto, lice osuho, blijedo, u srijedi široko, zdola posve šiljasto, nos fin, usne tanke, stisnute, brčići slabi, kosa crna i glatka, duga, pravilno u dvoje razdijeljena, a oči male,

tamne, žmirkave, al i vrlo žacave. Gledajuć ga smetoh se nešta. Opazio sam na tom čovjeku nekakov nesklad. Posavski šešir bijaše mu nov, siva surka sa srebrenima dugmetima fina, ovratnjak svilen, košulja tanka; vidjelo se da se taj čovjek ukusno odijevati mari, al sva ta finoća bijaše nespretna. Kao da sam vidio školnika il kapelana pred sobom. A i kretanje bilo mu neobično. Sjedio je ponosito osovljene glave, stisnutih usnica, sve ispod oka motreći čovjeka, nasmjehnuv se kadšto porugljivo, kimnuv kadšto glavom. Jednom rukom držaše rukavicu, a drugom popravljao si neprestance ovratnjak. U svem je htio biti fin, elegantan, dostojanstven, ali po svem si vidio da je taj čovjek doduše mnogo općio s finim svijetom, ali da je kraj svega toga ostao ponešto neugladen: Govorio je sprvine polagano, svečano, kratko poput epigrama, al i apodiktički, prepličuć govor franceskima dosjetkama. Bio je pod silu miran, ali neobični sjaj njegova oka odavao je da je čovjek strastven. Kad bi se zapodjela živahna prepirka o kakvoj neznatnoj stvarci - a toga je bilo zaonda dosta - šutio Lovro mramorkom te bi samo potkraj govora ironičkom izrekom izvrnuo cijelu raspravu na šalu. A kad se je govorilo o važnu poslu, planulo bi mu blijedo, pristaro lice, sijevnule male oči i zabadajući kažiprst u zrak govorio je kratko, oštromno, rado pobijajući tuđe pravo mnijenje doskočicom, a braneći svoje krivo, kad je trebalo, i sofizmom.

Po prvom razgovoru razabrah da je Lovro vanredno darovit čovjek, da mnogo, veoma mnogo znade. Kraj svih tih vrlina ne bijaše mi Lovrin prvi pojav prijazan. Nešta me odbijalo od njega. Kad nam se jezik ponajbolje razigrao bio, izvadi Lovro sat pa reče vrlo važno: - Kasno je, gospodo! - Dignuv se pogladi kosu pred velikim zrcalom i pruživ mi tri prsta, pokloni se svečano: - Meni je bila osobita čast! Klanjam se! - Odvratih mu poklon na isti način ponešto zabušen, pa stoga valjda opet nespretno. Razidosmo se, a ja dugo razmišljah u postelji: Kakav je to čovjek, taj Lovro!

Naskoro saznadoh kakav je. Sastajasma se često kod moga pobratima Bodula. Lovro bavio se knjigom, bavio i ja. Pobratismo se i napokon izjavi mi Lovro: - Našao sam lijep stan za trojicu. Jednoga sam već druga zakapario; dođi i ti; rad sam s tobom zajedno stanovati.

- Valja - rekoh - bit ću ti *pagat ultimo*.

Zakratko udosmo u novi stan, i to kod kapelnika opere, te se namjestismo kako smo bolje znali u svom novom šatoru. Treći među nama bijaše Ž., tehnik, valjan i vrijedan sin hrvatske kajkavštine. Nu taj treći svat bijaše obično van kuće: vezala ga vatrena ljubav za neku prašku mladicu.

- Hvala bogu - prihvati Lovro, razrediv pod svojom bijelom puhovom kapom pokućstvo po svojoj voljici - gotovi smo; sad imamo salon i alkov; sad stanujemo gospodski i možemo bar pohode primati.

Poznavajući svojeglavost brata Lovre, nisam dirnuo u razredbu njegovu, samo se nasmijah u duši njegovoj aristokratskoj primjedbi. Tako bude Lovro muče priznan glavarom naše malene zadruge. Sad se tekar pobratismo od srca, sad smo bili prijatelji i ne rastasmo se, dok Lovro ne ostavi sveučilište.

Za zimskih večeri sjeli bismo Lovro i ja za peć da učimo. Vatra praskala u peći, lule nam se dimile. Lovro razglabao »*Ostromirovo evanđelije*«, ja »*Enciklopediju prava*«. Lazila tako ura za urom, al napokon dignuo bi se Lovro, natukao svoju puhovu kapu, očiti biljeg glavarstva, a to je bio znak da je učenje svršeno i da je hora »akademičkomu čaju« i razgovoru. Čaj kuhao je Lovro sam; u taj posao nije se smjela miješati živa duša; kuhao ga je točno reć bi matematičkim redom. Kad bi sasuo čajevo lišće, izvadio bi Lovro svoj časomjer te brojio minute koliko ih treba. Pijući lulu, srčući čaj, čevrljasmo od srca o svem i svačem. U takvim prilikama kazivao mi Lovro o svojoj kući, o svojoj mladosti.

Lovro rodio se od seljaka, malo imućnih, kod Postojne. U onim stranama gospodarstvo malo vrijedi, zemlja je suha, kamena. U kući bilo više djece i ženske i muške; nevolja da ih podigneš na noge. Starci pobožni željeli da im se bar jedno čedo podigne do sreće, do gospodstva. A može li za njih biti veće gospodstvo, veća sreća do svećeničke haljine? Kad mi sin poraste, mišljaše starica

